څېړنيار حمايت الله ښاد

سواتنامه د معاصرې يونليکنې د ځانګړنو په رڼا کې

Swatnama in the Light of Contemporary Features of Travelogue

Research Assistant Hemayatullah Khad

Abstract

Life is a journey, and each alive person is passenger on this trip. Some are going in dry desert, and some others enjoys from their travel by siting and spending time in green, cool and water-rich environment.

The journey of life is accompanied by joy, colors, pain and sorrow, relaxation and affliction.

Furthermore of Khushal Khan short journey of life he traveled to many deferent places that one of those place is Sawat on which he wrote Swatnama in the form of poetry.

This article will included and discuss contemporary features of travelogue, furthermore of oldness of Swat and general cultural situation will be covered.

Finally it will be proven that Khushal's Swatnama is stand in which group of Travelogue.

لنډيز

ژوند يو سفر دی او د ژوند هر غړی يو مسافر دی، څوک په وچه صحرا کې په سفر روان وي او څوک بيا د شنو ونو يخو سيورو او د سړو چينو په غاړه ناست له خپل سفر څخه خوند اخلي. د ژوند سفر د خوند او رنګ، درد و غم، تکليف او ارام

سره مل وي. خوشحال خان د ژوند په دغه لنډ تنګ سفر کې پر نورو ورو سفرونو سربېره سوات ته ځي او له سفر وروسته خپل سفر ته رنګينې ورکوي او په منظومه ژبه يې د کتاب پر پاڼو پرېږدي.

په دې ليکنه کې به په سواتنامې کې د معاصرې سفرنامې پر ځانګړنو سربېره د سوات په لرغونتيا او عام فرهنګي وضعيت باندې هم بحث وشي او دا به جوته شي چې د خوشحال سواتنامه د سفرنامو په کوم کتار کې درېږي.

سريزه

انسانان په ژوند کې ډېر سفرونه کوي او د سفرونو په ترځ کې له ډېرو لوړو او ژورو سره مخامخ کېږي؛ خو ټول انسانان د خپلو سفرونو د حالاتو بيان نورو ته په ليکلې بڼه نه پرېږدي او يا هم يې د ليکلو او پرېښودلو وړتيا نه لري. د ژوند په لړ کې ډېر انسانان سفرونه کوي، ډول ډول سيمو ته د بېلا بېلو موخه په پار ځي؛ خو هغه شيان چې اديبان او شاعران يې د خپل سفر په دوران کېويني، د نورو عادي خلکو ورته پام نه اوړي، که پام يې هم شي، هغسې په ادبي او هنري ژبه چې يو شاعر يا اديب يې وړاندې کوي چې د خلکو احساسات ډېر ژر ترې اغېز مومي، عادي خلک بيا دغه جوهر نه لري.

خوشحال خان د پښتو ژبې ستر ليکوال او شاعر و چې تر اوسه يې په پښتو ادبياتو کې موږ سيال نه لرو. دغه ستر ليکوال خپل سفر د سواتنامې تر سرليک لاندې په ساده، خوږ او روان نظم پرېښود چې اوسمهال هم د يوې بشپړې ادبي سفرنامې ډېرې ځانګړنې په ځان کې رانغاړي.

د څېړنې اهميت او مبرميت

د دې څېړنې اهميت او مبرميت په دې کې دی چې د پښتو ادب په بڼ کې د تر ټولو لومړۍ منظومې سفرنامې ځانګړنې روښانوي چې سواتنامې تر کومې اندازې د معاصر يونليک پر پل تګ کړی او همدارنګه يې پښتو ادب له دغه اړخه څومره رنګين او بډايه کړی دی.

د څېړنې موخه

په سواتنامه کې د يوې بشپړې ادبي سفرنامې ځانګړنې او بېلا بېل اړخونه څرګندول د دې څېړنې تر ټوله لومړۍ موخه ده.

د څېړنې پوښتنې

۱. سواتنامه کوم ادبي ژانر دی؟

۲. ایا د خوشحال سواتنامې د یوې ادبي سفرنامې ځانګړنې پوره کړې دي؟

۳. سواتنامه کومې مهمې ځانګړنې لري؟

دا او دې ورته کوچنۍ پوښتنې به په دې څېړنه کې ځواب شي.

د څېړنې میتود

په دې څېړنه کې له تشریحي ـ تحلیلي میتود څخه کار اخیستل شوی دی.

اصلي متن

مخکې له دې چې د خوشحال خان خټک په سواتنامه کې د معاصر یونلیک ځانګړنې وپلټو، غوره به وي چې لومړی د یونلیک (سفرنامه) په اړه د ځینو ادبپوهانو پېژندنو ته تم شو، ځکه د لیکوالو تعریفونه له موږ سره د موضوع په روښانولو او څېړلو کې ډېره مرسته کولای شي.

د یونلیک په اړه بېلا بېلو څېړونکو او ادبپوهانو ډول ډول توضیحي، تشریحي او تحلیلي څرګندونې کړي دي چې ډېر یې سره ورته او ګډ ټکي لري چې دلته یې د ځینو پوهانو تعریفونه راوړم:

استاد حبیب الله رفیع په خپل اثر (زرینې څانګې) کې د سفرنامې په اړه داسې راته وایي چې د لیکوال او شاعر سفر د نورو خلکو له سفر سره خورا کوړت توپیر لري، په دې معنا د عادي خلکو سفرونه تېرېږي او هېرېږي؛ خو ادیبان او شاعران په خپل سفر کې ډېر داسې څه ویني چې عادي سیلانیان یې لیدلو ته نه ځیر کېږي. دوی خپلې دا خاطرې د قلم په ژبه او د ادب په ادا خوندي کوي او ورپسې راتلونکو نسلونو ته یې د خپل سفر د نچوړ په توګه پرېږدي.(۱: ۱۰۰مخ)

اکاډمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد د یوې علمي ـ څېړنیزې پروژې په تقریظ کې د سفرنامې په اړه کاږي: «... د ژوندانه په سفر کې لنډ لنډ جسماني سفرونه سته، له یوه ځایه بل ځای ته خلک ځي، مځکه نغاړي. له یوه اقلیمه بل ته اوړي، له یوه اولسه بل ته ځي. د دغو لارو ځینې لاروي (ګرځندویان) چې په خپلو سفرونو کې څه ویني، اوري یا څه ترخه خواږه حالونه پرې راځي، هغه لیکي. د دوی د سفر پېښې او لیدنې، خلک ډېرې سدۍ وروسته هم په شوق لولي او کله کله پانیاتونه

(عبرتونه) لا هم ځنې اخلي، د ادب دغه پیښکه په پاړسي کې سفرنامه بلل کېږي، ځلمیان پښتانه یې (یونلیک)بولي.(۲: ۱۵مخ)

د (فرهنگ زبان و ادبیات پشتو) اثر لیکوال یې په لنډه توگه داسې راپېژني: سفرنامه هغه اثر دی چې لیکوال په کې خپل د سفر حالت په هنري او ادبي ژبه بیان کړی وي. (۳: ۱۳٦ مخ)

سید نظیم سیدي بیا په یوه مقاله کې د سفرنامې په اړه کښلي دي: سفرنامه هغه ادبي ژانر دی چې د انسان د سفر خوږې او ترخې خاطرې بیانوي، دغه خاطرې کېدای شي د انسان په ژوند کې مثبت بدلون راولي او یو ډول ننگونې ته یې اړ باسي او کېدای شي انسان په ټوله معنا عقدوي او له احساساتو ځخه ډک کړي او ډېر ځله د ډېرو پدیدو، ټولنو، انسانانو او ... په اړه غبرگون وښیي چې دغه یې د ناکامي او احساساتي برخورد دی.(۴: ٦۲ مخ)

لکه څرنگه چې مې مخکې وویل، د یونلیک په اړه ډېرو پوهانو خپل اندونه او تحلیلونه وړاندې کړي چې هره پېژندنه یې د الفاظو او کلماتو په بدلون یوه موخه تعقیبوي، د دغو ټولو پېژندنو په رڼا کې ویلی شو چې یونلیک یا سفرنامه هغه لیکلی محتوایي(موضوعي) ادبي ژانر دی چې لیکوال په کې د خپل سفر ټول لیدلي، کتلي او اورېدلي څیزونه او مسایل، د سفر په دوران کې ځان پېښې، د لیدلو ځایونو طبیعي، جغرافیایي، سیاسي، اقتصادي، تاریخي او فرهنگي څرنگوالی او حالت، همدارنگه د خلکو د خویونو، دودونو، دیني او مذهبي عقایدو او ملي عنعناتو اړوند معلومات په کې په ادبي او هنري ژبه بیان کړي؛ یعنې په ټوله معنا یونلیک هغه اثر دی چې لیکوال په کې د سفر بېلا بېلې خواوې په خورا خوندوره، روانه او هنري ژبه بیان کړې وي.

دا چې د سفرنامې په ټولیزه وېشنه او په ځانگړې توگه په سواتنامه پوره پوه شو، غوره به وي چې د یونلیکونو ډولونو ته هم سر ورښکاره کړو، چې په دې خبر شو چې سواتنامه د سفرنامو په کوم څېل کې راتللی شي. په عمومي توگه زما په اند یونلیکونه د شکل له مخې په دوو برخو وېشل شوي چې لومړی یې منثورې او دوهم ډول یې منظومې سفرمانې گڼلی شو، ځکه سفرنامه یو داسې ژانر دی چې د سفر له موضوع سره سروکار لري او د سفر د حالاتو په بیان کې د شکل او بڼې ډېر خیال

نه ساتي. د دې وېشنې له مخې د خوشحال سواتنامه يوه منظومه سفرنامه ده؛ خو پر دې ډول وېشنې سربېره نورې وېشنې هم لرو چې دلته يې راوړل اړين دي.

ادبپوه ډاکټر څېړنپوه سيد محي الدين هاشمي، ادبي يونليکونه د بڼې له مخې په درېوو ډولونو وېشلي چې هر ډول به يې د يوې لنډې پېژندنې په ترڅ کې معرفي هم کړو:

۱ـ واقعي يا رښتيني يونليکونه

۲ـ خيالي يونليکونه

۳ـ تمثيلي يونليکونه

واقعي يا رښتيني يونليکونه: هغه دي چې سفر يې په رښتوني توګه تر سره شوی وي.

خيالي يونليکونه: په دې ډول يونليکونو کې سفر رښتينې بڼه نه لري، ليکوال د خپلې ټولنې نا انډولي، نادودې په يو خيالي سفر کې بيانوي.

تمثيلي يونليکونه: په دې ډول يونليکونو کې ليکوال د خيال او تصور په حال کې نړۍ ته سفر کوي او ليکوال خپل سفر د کيسې او تمثيل په بڼه بيانوي. (۵: ۲۸٦ مخ)

د يونليکونو د دغې پورتنۍ وېشنې پر بنسټ سواتنامه د واقعي يا رښتيني يونليکونو په قطار کې درېږي، ځکه چې خوشحال عملا سوات ته ځي او وروسته خپل سفر د يوې ښکلې سفرنامې په ترڅ کې بيانوي.

د خوشحال سواتنامه

په پښتو ادب کې د سفرنامې ليکلو په برخه کې په لومړي ځل د قلم څوکه د خوشحال خان بابا له خوا وخوځېده، کله چې خوشحال په ۱۰۵۴ هجري قمري کال ننني پنجشېر او د افغانستان نورو شمالي سيمو ته سفر کوي، له سفر وروسته دغه حالت د (هندو کوه نامه) تر سرليک لاندې په نثري بڼه پيوندوي او په پښتو ادب کې د سفرنامې د بنسټ ډېره ږدي. له دغه سفر وروسته په (۱۰۸٦هـ ق) د سوات ښکلې سيمې ته ځي او د خپل سفر حالات، جغرافيايي څرنګوالی، د خلکو ژوند، دود او عنعناتو په باب په زړه پورې معلومات په منظومه ژبه وړاندې کوي. (٦: ۲۹۱ مخ)

سواتنامه، خان د سوات د سفر په ترڅ کې په پښتو مثنوي کښلې ده چې ټول ۳۹۱ بيتونه لري او د خان له بهترينو اثارو څخه شمېرل کېږي. (۷: ۱۸۵ مخ)

سوات د هاغه وخت او اوسني وخت ښکلې، ښېرازه او د ليدو وړ سيمه ده. دغه سيمه د فاتحانو پر لار کابل، کونړ، باجوړ او اباسين پرته وه چې د پانيني په آثارو

کې (۳۵۰ ق.م) را په دې خوا ادییانه بلل شوې چې په پراکریت کې اوجیانه وه او معنا یې هم باغستان یا بوستان غوندې ځای دی.

په پښتو ژبه کې پوهاند عبدالحی حبیبي د (ادییانه) کلمې ډېره ښه شننه کړې ده: ادي Uddi د پښتو له ودې څخه ریښه لري چې نشونما او وده کول او سمسورېدل دي. له دې سره دیانه ـ وانه ـ بڼ پایڅوړ ونښلي، نو به ادییانه= ودې بڼ ښیي. یعنې وده کوونکی باغ یا سمسور بڼ چې په پاړسو یې بوستان یا گلستان بولي.

سوات یوه لرغونې تاریخي سیمه ده چې د ریگویدا په سندرو کې د سوات د رود نوم سوتي یا سواستو ذکر شوی او په نورو لرغونو آریایي ژبو اوستا کې SPAETA او په پهلوي کې SAITA = SPET او په ویدي ژبه کې سویت CVET په نومونو راغلې ده (۸: ٦٦ ـ٦٧ مخونه). سوات ډېره لرغونې تاریخي سیمه ده چې دلته یې په اړه پورتنۍ لنډه توضیح بسنه کوي، له خوشحال خان خټک څخه ډېر مخکې د (۴۰۰ـ ٦۳۱) زېږدیزو کلونو په دوران کې دغې سیمې ته درې تنه چیني بودایي راهبان هم راغلي و او په خپلو سفرنامو کې یې د سوات یادونه کړې ده.

که څه هم د دغو راهبانو سفر په ټولیز ډول د افغانستان بېلا بېلو سیمو ته شوی و او موخه یې د مذهبي وضعیت معلومول و چې د دغو سفرونو په ترڅ کې یې د سوات په فرهنگي وضعیت هم ښه رڼا اچولې ده، له خوشحال خان څخه وړاندې دغه سفرونه ډېر پخوا شوي وو او د دغو راهبانو سفرنامو یوازې مذهبي جنبه درلوده، نو ویلی شو چې خوشحال خان یوازینی پښتون شاعر او لیکوال دی چې د سوات سفر یې په رنگینه، هنري او منظومه ژبه موږ ته د یوې ادبي منظومې سفرنامې په بڼه پرېښی دی.

دلته غوره بولم چې لومړی د خوشحال د سوات سفر چې په منظوم تحریري ډول موږ ته راپاتې دی، په لنډو ټکو کې وړاندې کړم تر څو په کې د خپلې موضوع ټول اړخونه په سمه توگه ومونډی شو : خان بابا د ۱۰۸٦ ق کال د درېمې خور(پنځمه میاشت) په اوومه نېټه د سوات په لوري روان شو او اووه میاشتې یې هلته تېرې کړې، په دغه سفر کې خوشحال خپله موخه درلوده چې په پښتنو کې د یووالي، تعلیم او پرمختگ روحیه راپارول او د گورگانیانو (مغلو) پر وړاندې راپاڅول وو.

په هر حال، خوشحال د مغلي پادشاه اورنگزېب په زمانه کې له خپل کوره د سوات په لوري حرکت کوي، هلته په سوات کې له ډول ډول لوړو ژورو سره مخامخ

کېږي. خوشحال بابا په دغه سفر کې د اسماعیل خان یوسفزي لـه لـور سره واده هـم کوي چې صدر خان د دغې ښځې له نسه و. دا چې خان له بنده مخکې د مغلو پلـوی و او د هغوی د خوشحالۍ لپاره یې ډېر پښتانه او په ځـانګړې توګـه یوسـفزي وژلي وو، سوات چې د ګڼو یوسفزیو د اوسېدو سیمه وه؛ نو د خوشحال خان ورداخلېدل هم څـه اسان کار نه و؛ خو بیا هم خان د غټ زړه خاوند او د خپلو پښتنو پـه ننـګ پـوه مشر‌ـ و. خوشحال سوات ته ورسېد، د سوات ښکلې، ښـېرازه او سمسـورې درې، لارې ګـودرې، د خلکو ټولنیز ژوند او ناستې ولاړې یې له خپله لیدلوري ولیـدې. هلتـه یـې د کـلي او ولس د ملکانو او د وخت د مذهبي مشرانو له ناروا چارو پردې پورته کړې چـې پـه دغـه کار سره د خلکو له تریخ غبرګون سره هـم مخـامخ شـوی دی، کلـه چـې یـې د اخونـد درویزه په مخزن الاسلام باندې (چې په دغه دور کې د سـوات د خلکـو مـذهبي کتـاب و) نقد وکړ، په مقابل کـې یـې ډېـر خلـک چـې مشر‌ـي یـې میـانور کولـه، راولاړ شـول. میانور په مذهبي رنګ کې د مغلي حکومت له خوا روزل شـوی سـړی و چـې د سـوات خلک همداسې پرده پوښ وساتي تر څـو د مرکـزي حکومـت پـر وړانـدې بغاوتونـه و نـه کړي. خوشحال له میانور سره علمي مباحثه کـوي او پـای کـې میـانور او پلویـان ماتـه مني او د مغلي دربار له خدمت څخه توبه وباسي.

په ټوله کې خوشحال د سوات ټولو اوسېدونکو او د وخت ټولنیز وضعیت تـه پـه خپلـه سفرنامه کې ځای ورکړی چې په ځانګړنو کې به د بېلګو له راوړلو سره روښانه شي.

په سواتنامه کې د معاصر یونلیک ځانګړنې

پورته د یونلیک او د خوشحال د سواتنامې په اړه په ډېرو شیانو پوه شو، په پښـتو ادب کې سواتنامه د لومړۍ بشپړې منظومې ادبي سفرنامې ویاړ له ځـان سره لـري، داچـې دغـه سـفرنامه څـومره د معـاصرو یونلیکونـو ځـانګړنې لـري؟ او څـومره یـې د سفرنامې له معیار سره ځان برابر کړی؟ دا هغه پوښتنې دي چې پـه دې څېړنـه کـې به ځواب شي.

سید محي الدین هاشمي «د نثري ادبي ډولونه» کې د یو ښه یونلیک د لیکلو پـه موخه داسې لیکي:"...د یوې غوره او بشپړې سفرنامې لیکل د داسې چا لپـاره چـې د لیکوالۍ ښه او کره تجربه او مهارت و نه لري، آسانه کار نه دی، نو لازمه ده چې په دې لړ کې د کوچنیو بېلګو له ترتیبولو څخه پیل وشي...". (۵: ۲۸۹ مخ)

د یو بشپړ ادبي او خوندور یونلیک لیکل د هر چا د وس کار نـه دی او نـه لـه هـر لیکوال چې په دغه برخې کې د پوره پوهې خاوند نـه وي، مـوږ تـرې د ښـه یونلیـک تمه نه لرو، ځکـه د یونلیـک د لیکـوالۍ شرایـط او ځـانګړنې هـر څـوک نـه شي پـوره کـولی، د سـفرنامې لیکـونکی یـوازې لیکـوال نـه وي، بلکـې پـه تـاریخ، جغرافیـه، سیاست، ارواپوهنه، ادب، ثقافت او نـورو ګڼـو علومـو کـې د پـوهې او پـوره مطـالعې خاوند وي. خوشبختانه خوشحال په دغو ټولو علومو کې د پوره پوهې خاونـد و او پـه خپل سفر کې یې ډېرې هغه برخې راوړي چې د اوس وخت لیکوال هم ورته ګوته په غاښ دي. اوس دلته یوه پوښتنه راولاړېږي، په اوسني وخت کې مونږ ډېر د یونلیـک لیکونکي ګورو چې په ډېرو علومو نه پوهېږي، خو سـفرنامې لیکـي. هـو مـوږ لـه دې خبرې انکار نه شو کولی چې یو څوک په پورته علومو پوه نه وي، نو سـفرنامه نـه شي لیکلی، لیکلـی یـې شي؛ خـو یـوازې د یـوه راپـور بڼـه بـه ولـري، هغسـې خونـد چـې لوستونکي یې د بېلا بېلو علومو په برخه کې د پـوه لیکـوال لـه سـفرنامې اخـلي، لـه نورو یې نه شي اخیستلی. زه دا نه وایم چـې د یونلیـک لیکـونکی دې پـه دغـو ټولـو علومو کې د برلاسۍ خاوند وي، بلکې لږ تر لږه د لیکوالۍ تر څنـګ پـه نـورو علومـو کې مطالعه ولري، داسې نه چې مونږ ته د یوې سیمې څلور خـواوې ختـیځ لویـدیځ او لویدیځ ختیځ راوپېژني او په لوی لاس مو په کړاو اخته کړي. په هر حـال، دا ټـول د لیکـوال پـه اسـتعداد، ادبي ذوق او ښـوځانګړنو پـورې اړه لـري، کـه د سـفرنامې د لیکوال پر ځانګړنو وغږېږو، نو دا بېلې څېړنې ته اړتیا پیـدا کـوي او دلتـه بـه مـوږ لـه خپلـې اصلـي موضـوع بلـې خواتـه روان کـړي، اوس بـه پـه سـواتنامه کـې د ښـې او معاصرې سفرنامې ځانګړنې وپلټو:

دلته د یوې خبرې وضاحت په کـار دی چـې لـه معـاصرې سـفرنامې څخـه زمـوږ موخه هغه سفرنامې نه دي چې په اوس وخت کې لیکل کېږي، بلکې د (معاصر) لـه کلمې څخه مو هدف هغه سفرنامې دي چـې د ادبي یونلیـک بشـپړې ځـانګړنې یـې پوره کړې وي، ځکه اوسمهال موږ ډېـرې تـش پـه نامـه عـادي یونلیکونـه لـرو چـې د سفرنامې ډېر خصوصیات نه لري.

۱. **په معاصر یونلیک کې د زمان او وخت څرګنـدول اړیـن دي:** پـه معـاصرو یونلیکونو کې د وخت څرګنـدول د یـوې سـفرنامې لپـاره تـر ټولـو غـوره ځانګړنـه ده،

يعنې ليکوال بايد د خپل سفر د پيلېدو پوره او کره نېټه وليکي، ځکه د وخت ظاهرول له لوستونکو سره ډېره مرسته کولی شي. د بېلګې په ډول که يو لوستونکی اوسمهال سواتنامه ولولي او له لوستو وروسته سوات ته لاړ شي، ښايي هغه څه چې يې په سواتنامه کې لوستلي وي، اوس يې کورټ تغير کړی وي؛ نو په يونليک کې د وخت او مهال ذکر کول تر ټولو اړين توکی دی ځکه په دې سره لوستونکی هغه سيمه چې ليکوال ورته پخوا سفر کړی دی، له خپل حال سره ډېر ښه پرتله کولی شي او د پخواني او اوسني سوات په توپيرونو يې په ډېره اسانه پوهولی شي.
خوشحال خان په سواتنامه کې د خپل سفر د پيلېدو نېټه نه ده ذکر کړې، يوازې د سواتنامې اغاز يې د ده د ځوانۍ د وخت له پادشاهۍ څخه داسې کړی دی:

په دوران د شاه جهان پادشاه ځواني وه
ميسره د زړه هره کامراني وه

په پورته بيت کې خوشحال د خپلې ځوانۍ موسم رايادوي، ځکه په دغه وخت (د شاه جهان په دور) کې خوشحال د خپلې کورنۍ سردار او د خټکو او سيمې خان وي؛ خو اوس چې سوات ته راغلی، هغسې ځواني او خاني نه لري. دغه بيت د سوات له سفر سره هېڅ ډول اړيکه نه لري او يوازې مونږ ته د خوشحال د ځوانۍ له پسمنظره پرته نور هېڅ نه شي راکولی. که څه هم خوشحال په سواتنامه کې ځای ځای د اورنګزېب له پادشاهۍ سرټکوي؛ خو په ښکاره ډول يې سوات ته د تللو وخت نه دی ذکر کړی. موږ د خوشحال په اړه د نورو څېړنو پر بنسټ په دې پوهېږو چې خان د اورنګزېب د پادشاهۍ په دوران کې په ۱۰۸٦ هـ ق کال د پنځمې مياشتې په اوومه نېټه سوات ته خپل سفر پيلوي؛ خو په سواتنامه کې په څرګند ډول د سفر د پيلېدو او سوات ته د تللو نېټه نه ده ذکر شوې چې دا يې د معاصرې سفرنامې د ځانګړنو له مخې يو کمی ګڼلی شو، ځکه که چېرته موږ د خوشحال د ژوند په اړه نور معلومات نه درلودای او يوازې يې سواتنامه راپاتې وای؛ نو د سواتنامې له متن څخه موږ هېڅکله د سفر وخت نه شو معلوملای.

که څه هم خوشحال سوات ته د تللو کره نېټه نه ده ښوولې؛ خو هلته يې د خپل وخت موده په يو بيت کې يې داسې بيان کړې ده:

اووه میاشتې یم په سوات کې گرځېدلی
همه واړو دی عظیم سوگند خوړلی
(۹: ۳۸۰ مخ)

۲. یونلیک د لوستونکو لپاره د لارې یو لارښود وي: د یونلیک بله مهمه ځانگړنه دا ده چې لیکوال لوستونکی هغې سیمې ته چې سفر یې ورته کړی دی د ورتگ له وسایلو او لارو چارو خبر کړي. لیکوال باید لوستونکو ته د لارې یو ښه لارښود وي، څکه چې د لیکوال سفر لوستونکو ته د لارو په پیدا کولو کې ډېرې اسانتیاوې برابرولی شي، که چېرته لیکوال د خپل سفر په ترځ کې د انتقال پر وسیلو، د هغو پر ستونزو، ښو او بدو اړخونو او همدارنگه له خپلې سیمې څخه د هغه ځای چې لیکوال ورته د سفر نیت کړی، پر لرې والي (فاصله) او نورو اړخونو پوره رڼا اچولي وي، نو د راتلونکو سیلانیانو لپاره ډېرې اسانتیاوې ایجادولی شي او لوستونکي د لارو او هغې سیمې چې لیکوال ورته سفر کړی، په کړلېچونو پوره پوهولی شي. که څه هم خوشحال په سواتنامه کې د سفر د وسیلو په اړه څرگند بحث نه دی کړی؛ خو له خپل کور څخه د سوات لرې والی یې ډېر ښه روښانه کړی دی:

سرای له سواته فاصله لرې دېرش کروهه
چې ورکوز شې تر دریا د سوات تر کوهه
(۱۰: ۳۷۷ مخ)

استاد حبیبي د پورته بیت شرحه د سواتنامې په حاشیه کې داسې کړې ده:

سرای د خټکو په اکوړه کې د نوښار تحصیل د لنډي سیند پر غاړه له اټک څخه دولس میله لوېدیځې خواته پروت دی چې د خوشحال خان مولود او مسکن و او د ملک اکوړي د خوشحال غورنیکه ودان کړی و. د خټکو دغه مرکز له سواته جنوب خوا ته ۷۰ کیلو متره د کابل سیند پر جنوبي غاړه پروت دی. (۱۱: ۱ مخ)

پورته بیت موږ د سرای اکوړي او سوات له فاصلې خبروي، خوشحال د خپل کور او سوات لرې والی دېرش کروهه ښودلی دی، کروه د مسافې (فاصلې) یو واحد دی چې تقریباً دوه میله کېږي چې د حبیبي صاحب د شرحې په استناد باندې د اوسني پېر له ۷۰ کیلو متره سره مساوي دی. (۱۲ : ۷۷۸ مخ)

۳. د لیدلې سیمې جغرافیه بیانول: د معاصرو ادبي سفرنامو بله تر ټولو ښه ځانګړنه د هماغه سیمې چې لیکوال ورته تللی دی، د جغرافیایي حالت څرګندول دي، له جغرافیه څخه مو موخه د لیدلې سیمې نفوس، څلورخواوې، لارې ګودرې، اوبه او هوا، طبیعي مناظر، مهم پیداوار او د سیاحت ځایونه معرفي کول دي. محمدصدیق روهي په خپله یوه لیکنه کې چې د سواتنامې په اړه یې کړې ده، د سوات د جغرافیایي اړخ د تشریح په باب وایي: «خوشحال لکه د یوه جغرافیه پوه غوندې د سوات په پېژندنه کې څلور خواوې(اربعه حدود)، توپوګرافي، اقلیمي حالات، پیداوار، جیوپولیتیکي وضع، د سیاحت ځایونه او طبیعي منظرې په ډېره شاعرانه انداز انځور کړي دي.» (۱۳: ۲۷۹ مخ)

خوشحال په سواتنامه کې پر نور خواوو سربېره د جغرافیې ټولو اړخونو ته متوجه شوی دی، چې دلته به یې په جلا جلا ډول هر اړخ معرفي شي. خان د سوات نفوس په څرګند ډول نه دی ښوولی؛ خو په یو بیت کې یې د سواتیانو او په ځانګړې توګه د یوسفزیو نفوس ته داسې اشاره کړې ده:

یوسفزیه په شماره تر حساب تېر دي
اما واړه ګاو خرونه دي که ډېر دي
(۱۴: ۳۷۹ مخ)

زما په اند، خوشحال نفوس د خلکو او انسانانو په پوهې پورې تړلی دی، یعنې که د ځمکې په سر هر څومره ډېر خلک ژوند ولري او علم او پوهه ورسره نه وي، بیا نو د دوی او څارویو تر منځ هېڅ توپیر نه شته، ځکه انسانان الله (ج) اشرف المخلوقات پیدا کړي، عقل او پوهه یې ورکړې چې په ورځني ژوند کې پرې د ښو او بدو تمیز وکړي. خان په سوات کې د باسواده او پوهه خلکو شمېره لږه ښوولې ده.

خوشحال خان د سوات څلور خواوې داسې راپېژني:

و شمال وته یې غر وبلورستان دی
شرق کشمیر غرب یې کابل او بدخشان دی
هندوستان و ته تور غر لري بدغاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغا شي

طولاني دره تر دېرشو کروهو ډېره

عرض يې دوه کروهه يا يو يا تېروبيره

له مشـرقه يې درياب درومي مغرب ته

په کج راست يې ويل مه کوه کاتب ته

(۱۵: ۳۷۷ مخ)

خان د سـوات څلـور خـواوې او پراخـوالى ډېـر ښـه وړانـدې کـړی دی، د سـوات شمالي خوا د بلور لوړو غرونو نيولې ده، ختيځ لوري ته يې کشـمير او لوېـديځې خـوا ته يې کابل او بدخشان د هغه وخت مهم ځايونه وو، سـوات لـه هندوسـتان سره هـم لار درلوده چې د تور غر پر سر د غاشي (غاښي) په واسطه له يو بل سره اړيکې لـري او خلک پرې تگ راتگ کوي. همدارنگه خان د سوات د درو پراخوالى هم له ياده نه باسي چې تر ټولو لويه دره يې تر ۷۰ کيلو مترو اوږدوالى او نږدې تر څلـورو ميلـو پـه اندازه پراخوالى لري، د همدغو اوږدو، ښېرازو او سمسورو درو په منځ کې سرشاره د يخو او سپينو اوبو سيند بهيږي چې د سوات سيمې ته يې لا ښکلا ورکړې ده.

خان د سوات پـر څلـور خـواوو سربېـره لوسـتونکو تـه د سـوات د اوبـو او هـوا پـه اړه هـم معلومات ورکوي، همدارنگه د هغه وخت د هوا حالت له نورو مشـهورو سـيمو سره پـه پرتليـز ډول بيانوي چې دغه پرتلنه يې د معاصر يونليک له مخې تر ټولو ښه ځانگړنه گڼلی شو.

تر کابل يې هوا د اوړي ښه ده

د کابل هوا ترخه د ده خوږه ده

په هوا کې د کشمير په آب و رنگ دی

حيف دا چې کشمير ارت دی، دی تنگ دی

په هر کلي په هر کور کې يې ولې ځي

هم يې خوري هم يې هر لوري ته غلې ځي

هم سړې اوبه چينې لري هم واورې

نه په سوات باد سموم شته نه گرد خاورې

په هر لور کې فوارې دي آبشارونه

ښه ښهرونه، ښه سرايونه بازارونه

هسې ملک هسې هوا هسې جویونه
نه ځایونه نه باغونه نه بویونه
(۱٦: ۳۷۸مخ)

لوړو بیتونو ته که وکتل شي، نو د سوات د هوا او اوبو په حقیقت ډېر ژر پوهېدای شو. سوات په دنگو او شنو غرونو او واورو پوښل شوی دی، نو حتمي به یې اوبه یخې او خوږې وي او هوا به یې هم د سمسورتیا له امله پاکه او صافه وي. خان یې هوا د وخت له نوموتو ځایونو کشمیر او کابل سره پرتله کړې او له مبالغې پرته یې د سوات هوا ستایلې هم ده، که څه هم سوات ښکلې هوا لري؛ خو د کشمیر په پرتله بیا تنگ دی.

لارې: لارې د انسانو تر منځ د اړیکو د ټینگولو، د اقتصاد په پیاوړي کولو کې مهم اصل دی. خوشحال خان د یو ستر جغرافیه پوه په څېر د سوات لارو ته هم ځیر شوی او په دغو لارو د تگ راتگ وختونه یې هم ښوولي دي، په لاندې بیتونو کې یې له سوات سره د نورو شاوخوا سیمو په نښتو لارو گودرو هم ښه بحث کړی:

د چترال سرحد د سوات سره قریب دی
غر او سم یې آبادان جریب جریب دی
و چترال ته یې لار د کوهستان ځي
تر چتراله یې پنځه ورځې کاروان ځي
درې څلور میاشتې دا لار وي ښه روانه
ډېر افت لري له برفه له بارانه
تله راتله د خلایق په دا لار کم شي
مگر کار په بدرقه د ملک سم شي
یوه لار د هندو کوه ده ترکستان ته
بله لار دا د چترال ده بدخشان ته
بله لار چې د بټن ځي تر کاشغره
بله لار که په مورنگ ځي لره بره

دا ځو لارې په سرحد د هندوستان دي
نورې لارې په سرحد د خراسان دي
(۱۷ : ۳۷۸ـ ۳۷۹ مخونه)

له پورته بیتونو ځرګندېږي چې خوشحال د سوات د ټلو راتلو ټولې لارې ښوولې دي چې له فکر پرته لوستونکي سوات ته د داخلېدو په لارو په ډېرې اسانۍ سره پوهوي، ښايي د نننی عصر ځينې د سفرنامو ليکوال د يوې سيمې د ټولو لارو له بيان او وضاحت څخه عاجز وي؛ خو خان په خوږه منظومه ژبه بيا موږ د سوات له ټولو لارو خبروي.

د سيمې د جغرافيې د بيان په برخه کې بل مهم بحث د هماغه ځای پيداوار دي چې لوستونکي په هنري او ادبي ژبه د خپل سفر په ترځ کې په سيمه کې له کېدونکو محصولاتو څخه خبر کړي.

يا د سوات خاوره ګنده په کار د کشت دي
يا له ځايه يوسفزيه بد سرشت دي
په درست کال کې يې ګوتې نه خېژي له کاره
بوتيمار دي د اوبو په شالي زاره
نه پرې لار شته نه بل کار نه يې بل سود دی
خو يو ګنج ګوښه له خلکو غله بود دی
په کې نشته مېوه دارې باغې ونې
همګي د غره پلوسې دي يا غنې
(۱۸ : ۳۸۲ مخ)

استاد حبيبي د سواتنامې په سريزه کې د سوات د جغرافيايي موقعيت په اړه کاږي:
"...سوات د پښتونخوا د شمالي څنډې د غرونو په لمنو کې يوه زرغونه او ډېره ښکلې سيمه وه، آريايي خلکو د ريګويدا له زمانې راپدې خوا له دغو غرونو او رود سره ډېره مينه درلوده او په کې مېشته کېدل به. دغه خلک چې د خپلو اجتماعي پړاوونو تېرېدلو په سلسله کې له کوچې ژونده زراعتي او کليوالي ژواک ته رسېدل؛ نو د دوی لپاره سوات د اوبو او هوا له مخې د کر پټي او رشو لپاره مناسب ځای و. "(۱۹ : سريزه ۳ مخ)

محمد صدیق روهي هم په خپله یوه لیکنه کې د سواتنامې د اقتصادي برخې په شرحه کې د سوات د پیداوارو په اړه داسې لیکي: "... خوشحال په دوو شیانو تأسف ښکاره کوي، یو داچې د سوات له پیداوار څخه په مطلوبه توګه استفاده نه کېږي. سره له دې چې سوات د غلو او دانو ګودام دی؛ خو له نورو ملکونو سره تجارتي مبادله او راکړه ورکړه نه لري." (۲۰: ۲۸۲ مخ)

د پورتنیو څرګندونو پر بنسټ ویلای شو چې د خوشحال د لیدلو پر وخت به د سوات خلک د زراعتي ژوند په ډېر ټیټ حالت کې وو، یعنې د کر او کشت په برخه کې یې ډېر پرمختګ نه و کړی، ځکه خو به یې له ځمکې څخه پوره حاصل نه شو اخیستی. که څه هم سواتیان به له سهاره تر ماښامه په پټیو کې په کار بوخت وو او د اوبو په شالي زارو کې به سترې ستومانه لګیا وو؛ خو دغه ټولې خوارۍ یې تر ډېره بې ځایه وې، ځکه خان یې له کرنیزو محصولاتو راضي نه و، سواتیانو به له دغو ځمکو څخه یوازې غلې دانې لاسته راوړې او لکه د نن په څېر یې ډول ډول غلې دانې او مېوې نه درلودې. خان د سوات له ځمکې څخه د ښو کرنیزو محصولاتو په نه لاسته راوړنه کې خپله یوسفزي یا په ټوله کې سواتیان ملامت او ازلي بدبخته ګڼي.

خوشحال د سوات د منظرو یادونه او ستاینه هم کړې ده چې لوستونکي د سوات له ښکلاوو هم په شاعرانه مهارت خبروي. محمد صدیق روهي د سوات د طبیعي ښکلا په اړه لیکي: "که د خوشحال د اشعارو هغه برخه چې د سوات طبیعي ښکلا په کې ستایل شوې ده د ګرځندویانو لپاره د هغو په ژبه ترجمه شي، له ډېرو اعلانونو او تبلیغاتو څخه به یې اغېزه زیاته وي." (۲۱: ۲۷۹ مخ)

د طبیعي او مصنوعي ښکلا ستاینه د معاصرو ادبي یونلیکونو په ښو ځانګړنو کې شمېرل کېږي، ځکه لوستونکی چې سفرنامه لولي، د هغه ځای له ښکلاوو څخه د خبرېدو تلوسه لري او دغه تلوسه باید بې ځوابه پاتې نه شي. خوشحال هم د لوستونکو ښکلاییزه تنده ماته کړې او د سوات د طبیعي ښایست او د لیدو وړ ځایونو تر څنګ یې ښځینه ښایست هم نه دی پرېښی، لاندې یو څو بیتونه یې د زباد لپاره غوره بولم:

هر هر ځای د سوات د ملک ملوکانه دی
بې سرداره بې حاکمه کوه خانه دی

په کې لويې منارې شته بتخانې شته
لوی کوټونه حوېلۍ د زمانې شته
د مېوو دی د ګلونو د بوستان دی
د ملوک لايق په وخت د تابستان دی
دوه څيزونه دي د سوات تحفه تر واړه
ګل رخسارې يې کافرې باز دا دواړه
د سوات ملک چې په کې روغې حوېلۍ دي
په هر کور کې ګلزارونه سهيلۍ دي
د سوات ملک چې درست لايق دی د باغونو
يوسفزيو برابر کړ له راغونو
په هر لوري کې فوارې شته ابشارونه
ښه ښهرونه ښه سرايونه بازارونه
هسې ملک هسې هوا هسې جويونه
نه ځايونه نه باغونه نه بويونه
(۲۲: ۳۷۸ مخ)

۴. د سيمې د فرهنګي وضعيت بيانول: فرهنګ د يوې سيمې د وګړو ناستې ولاړې، غم ښادۍ، خوراک څښاک، پوښاک، دين مذهب او په ټوله کې د ټولنيز ژوند د معنوي او مادي اړخونو ټولګې ته وايي. خوشحال د يو فرهنګپوه په څېر د سوات فرهنګي حالات هم لوستونکو ته په پراخه پيمانه شرحه کړي او د خپل سفر په ترڅ کې چې يې څه ليدلي کتلي، په غوڅ ډول يې منظوم کړي هم دي. په يونليک کې د خلکو د ټولنيز ژوند، دودونو، تاريخي ځايونو او د وګړو د ژوندانه د بېلا بېلو اړخونو په اړه معلومات راوړل د يونليک له ښو ځانګړنو څخه ګڼل کېږي، ځکه په دې سره لوستونکي د هغه ځای د خلکو له ټولنيز ژوند څخه ډېر ښه خبرېدای شي. خوشحال په سواتنامه کې د سواتيانو د ټولنيز ژوند ډېر ښه انځور وړاندې کړی دی:

يوسفزيه ډېر چرکين لري ځايونه
الوده ګنده بد بوی لکه سرايونه
که په سوات کې په نظير دي ورړې ماشي

د منګښو بروړو ویل په چا شي
په کې دوه ځله تېژن په بروړو شوم
هر هر ځای دانې په څو موړو شوم
څو سړي هومره یې سپي په هره خونه
په انګړ کې یې چرګان ګرځي سلګونه
درسته خونه یې نیولې په چرګانو
په ګنده روزګار بتر دي تر هندوانو
بایي زیه یې روزګار کا چې سیالان دي
خواځوزي یې نور څه نه دي بقالان دي
(۲۳: ۳۷۸ مخ)

سوات د پښتونخوا په شمالي برخه کې په غرونو پوښل شوې ښکلې او سمسوره سیمه وه چې خلکو یې ډېر ساده او عادي ژوند درلود چې د وخت له ډېرو پرمختګونو او عصري ژونده لرې وو. خوشحال د پښتو ژبې یو داسې ستر نامتو شاعر او لیکوال دی، هر څه چې یې د خپل ژوند په دوران کې لیدلي که ښه دي که بد دي، له ټولو یې ښه په مېړانه پرده پورته کړې آن په دې برخه کې یې د خپل ځان، کورنۍ او خپل قوم پروا هم نه ده کړې. خوشحال چې په خپله د لوړ علم څښتن او یو وخت د سیمې خان و او پلرونه او نیکونه یې هم خانان تېر شوي وو، د ټولنیز ژوند په اصلیت ډېر ښه پوهېده، ځکه خو یې په پورته بیتونو کې د سواتیانو ژوند او کاروبار چې یې څه ډول لیدلی هماغسې یې بیان کړی دی.

که څه هم خوشحال د سواتیانو په ډېرو بدو کړنو سترګې پټې کړې هم دي؛ خو بیا هم یې د هغه وخت د اوسېدونکو د ټولنیز ژوند ډېر مسایل راپېژندلي دي. خوشحال په سواتنامه کې یو ځای داسې وایي:

ته په ننګ د پښتانه راغلې تر سواته
غوږ کاږه کړه د عالم په کم و زیاته
(۲۴: ۳۸۹ مخ)

په یونلیک کې د ځایي خلکو د خوراک څښاک، ناستې ولاړې، مېلمه پالنې په اړه معلومات ځای پر ځای کول د سفرنامې غوره ځانګړنه ده، ځکه په دې سره

لوستونکي په اسانۍ سره د هغه ځای د اوسېدونکو په خوی بوی پوهېږي. خوشحال خان په سواتنامه کې دې برخې ته خاصه پاملرنه کړې او د سواتیانو د خوراک څښاک او مېلمه پالنې په اړه یې داسې ویلي دي:

که په کور کې خزانې لري د زرو
بیا خواړه خوري په شړشمو په ډنبرو
نه یې خوان نه دستار خوان نه چرغدان شته
درسته شپه یې د شونټیو بد دخان شته
چې په تیل په دستار خوان یې څه څرخېږي
که زردار وي هم یې غوښې اوبه کېږي
د ادب په کار کې هسې ناهموار دي
کشر مشر تور و سپین په یوه شمار دي
و مېلمه و ته ست بړ بړ راشه نشته
نه د ژبې چار نه شناخت مهر د زړه شته
په هر کار کې ناهموار نا فهمیده دي
نادیده دي نادیده دي نادیده دي
(۲۵: ۳۸۲ مخ)

په ټولنه کې د ډول ډول طبقو خلک ژوند کوي، د بېلګې په توګه ځینې وګړي یې په لوړې طبقې، ځینې یې په منځنۍ او ځینې یې بیا په ټیټې طبقې پورې اړه لري چې ډېر عادي او غریب ژوند لري. خوشحال په سواتنامه کې په دوو طبقو: د ملکانو، مذهب په نوم مشرانو او عامو وګړو باندې بحث کړی او د دواړو ډلو ټولنیزې چارې یې په ډاګه کړې دي. دلته یې لومړی د لوړې طبقې(ملکان، خانان، مذهبي مشران) په اړه لاندې بیتونو ته تمېږو چې په پیرۍ او مذهب کې خپلې ګټې خوندي ساتي. دا چې د حقایقو په بیانولو کې رښتینولي او صداقت مهم اصل دی چې دغه رکن د سفرنامې له مهمو ځانګړنو څخه هم دی، خوشحال دغه مهمه ځانګړنه د خپل سفر په ترڅ له پیله تر پایه په پام کې نیولې او د سوات د ملکانو او عالمانو ټولنیز مقام او کړنې یې په پوره جرأت سره رابرسېره کړې دي:

ملکان خانان یې کل واړه خران دي
عالمان شیخان یې واړه جاهلان دي
ملکان د یوسفزیو لکه خرونه
په ګندګۍ سره لړلي خلي سرونه
نه یې علم نه دانش نه شرم پوهه
خو دوستۍ د دروېزه باندې انبوهه
عالمان یې همګي واړه سفیه دي
نه عالم دي نه فاضل دي نه فقیهه دي
چې د کنز د قدوري شي ځان ملا کا
هر حلال حرام په ځان باندې روا کا
کتابونه په سر کېږدي ځان ملا کا
په هر کلي محلت ګرځي ټګي غلا کا
کښني شرع پرېکوي په رشوتونو
ځان قاضي کا په غلط روایتونو
و هر چا ته مسئلې د سخاوت کا
خپله خونه ډکوه بله غارت کا
په مسجد راځه پنځه وخته اذان کا
چې زکات سرسایه نه وي مسجد وران کا
د میراث مالونه خوره له ظالمانو
نوم په ځان باندې کېږده د عالمانو
په داسې علم برند کښني ملا شي
و عالم ته میراث خور د انبیا شي
نه یې کښل زده نه لوستل زده تل ټګل کا
تعویذونه ورکوي په دروغو کښل کا
وایې مونږ ته چې نظر د سترګو سپک کا
خپل ایمان به په دا هومره چارو ورک کا

چې ملا د میانور په حکم درومي
هم هغه د سوات په ملک کې سیرۍ مومي
میان نور که د خنزیر غوښې روا کا
ملایان به باندې زر جوړې فتوا کا
(۲۶: ۳۸۴ ـ ۳۸۵ مخونه)

په پورته بیتونو کې خوشحال د سوات د ملکانو، ملایانو او مذهبي مشرانو حال ډېر ښه واضح کړی دی. اوس به راشو د سوات د عامو خلکو له حاله به هم ځان خبر کړو چې خان یې په اړه څه وايي:

ما د سوات د عالم ښه ننداره وکړه
د هر هر فریق مې پټه ښکاره وکړه
خو په خوله کلمه لولي مسلمان دي
په وعده په عهد قول بې ایمان دي
د لږ سود د لږ بهبود د لږ مقصود دي
په اندک له تا خوشنود هم ناخوشنود دي
د خپل سود لپاره گرمه یاري کاندي
چې یې سود نه وي بې شرمه یاري کاندي
خبردار کله په شرم په کرم دي
همگي عبدالزوجه عبدالدرهم دي
عام عالم قران حدیث په سترگو ویني
لا په نورو کوځو گرځي خاورې پیني
عام وگړي په معنا لکه دواب دي
په دوابو کې د گډو په حساب دي
چې یوه گډه روانه شي د وړاندې
هغه نورې گډې تله ورپسې کاندي
(۲۷: ۳۹۱ مخ)

لکه څنگه چې ما مخکې یادونه وکړه، د سوات خلک د وخت له ټولنیزو علومو څخه لرې و او د عالمانو او شیخانو حال یې دومره بدتر و چې د اخوند درویزه او

شیخ ملي په کتابونو به یې پرېکړې کولې، نو عام ولس خو بـه یـې حتمـي لـه پـوهې لرې وو. په هر حال، خوشحال چې عالم او فاضل شخص و او د وخت په ټولو علومـو پوهېده، د سواتیانو کړنې ورته ډېرې جاهلانه ښکاره شوي او زما پـه نظـر دوی یـې د دې لپاره چې له خپل عقل ځخه کار نـه اخـلي، د قـران او حـدیث ځخـه ځـان نـه خبروي او د گورگاني(مغلي) دولت لـه خـوا د روزل شـوو ملایـانو پـه هـره خـبره بـاور کوي، نو ځکه یې له خرو او گډو سره تشبیه کړي دي، ځکه خان وایي چې د سـوات عالمان او ملکان ناپوهه او جاهله دي، نو عـام وگـړي خـو بـه یـې حتمـي کنـده کـې غورځي، لکه چې وایي:

چې نېکان پاکان یې دا وي دا یې حال وي
له بدانو به یې وایه کوم مقال وي
(۲۸: ۳۸۳ مخ)

فرهنگ ډېر اړخونه لري چې ځینې یې پورته د بېلگو له راوړلو سره روښانه شـول، د خلکو دودونه او عنعنات د فرهنگ ډېره برخه رانغاړي او د سفرنامې لیکـوال تـه پـه کار دي چې د خلکو له ټولنیزو دودونـو ځخـه لوسـتونکي خـبر کـړي، خوشـحال پـه سواتنامه کې د ځایي خلکو دودونـه بیـان کـړي چـې ډېـره برخـه یـې د سـواتیانو پـه ټولنیزو ناوړو دودونو ځرخي.

خان په دې باب ډېر بیتونه لري، دلته یې په لاندې بیتونو بسنه کوو:

سیوای بډي د لور چې لوښه پلوري
په دا ځو توکه کې غرق دي مخ توري
په کم اصل په بد اصل نظر نه کا
د ټنگو په لالچ خور او لور واده کا
د بابا د مال یوازې میراث خور دي
نه په ترور دي نه په مور دي نه په خور دي
چې د ورور یې جنازه په کور کې کښېوزي
که رضا که بې رضا په ورندار پرېوزي
له قاتله ځان غلط کا په قصاص کې
د مقتول په ځای بل وژني په خاص کې

دا لا څه دي ځنې نور قباحتونه
کور په کور سره اخته په شدتونه
(۲۹: ۳۸۳ مخ)

خوشحال د سواتیانو ډېر بد او ناوړه دودونه لوڅ کړي چې دلته د ټولو راوړل د موضوع له حوصلې وتلې خبره ده، ګران لوستونکي کولای شي په سواتنامه کې یې ولولي.

خان په لوړو بیتونو کې د سواتیانو ګڼ بد رواجونه بیان کړي، له بده مرغه دغه ډول بد دودونه اوسمهال هم زموږ په لرې پرتو پښتني ټولنو کې هم لیدل کېږي، خپلې پېغلې لوریانې د روپیو په مقابل کې په سپین ږیرو او نامناسبو خلکو پلوري، د ورور له مرګ وروسته له ورېندار سره ډېر ژر واده کوي، د قاتل پر ځای بې ګناه کس وژني چې دغسې ډېر ناوړه دودونه خان په ساده او روانه شاعرۍ بیان کړي دي.

ژوي او حیوانات د چاپېریال په ښکلا کې مهم رول لري، ځکه ژوي الله (ج) د انسانانو د ګټې لپاره پیدا کړي دي، خوشحال خان په سوات کې د حیواناتو حال هم بیان کړی او د حیواناتو پر وړاندې یې د ځایي خلکو ناوړه چلند داسې راښوولی دی:

که بل ښکار د سوات په ملک کې په مقدار دی
په هر لوري یې تل دل د زرکو ښکار دی
مرغاویه یې د سیند تر سرو پا شته
د نا اهلو د ټوپکو پرې غوغا شته
هم ګاوز بزونه سرژې هم کوته پای
اما ورکې کړې توپچیانو څه به وایې
(۳۰: ۳۷۸ مخ)

په یونلیک کې بله تر ټولو ښه ځانګړنه دا ده چې لیکوال د خپل سفر کټ مټ او نېغ په نېغه حال بیان کړي، هغه څه چې یې د خپل سفر په ترخ او لړ کې لیدلي وي؛ د هغې یو رښتینی او واقعي انځور وړاندې کړي، همدارنګه هره خبره په روښانه او صفا ډول وړاندې کړي او له هیڅ ډول مبالغې څخه په کې کار وانخلي. خان په سواتنامه کې دغه ټول اصول ډېر ښه په پام کې نیولي، څه چې یې لیدلي او کتلي، هماغسې یې رانقل کړي چې موږ یې له پورتنیو بېلګو څخه ډېر ښه پوهېدلی شو. خان له پوره امانتدارۍ سره د سوات لیدلي حالات بیان کړي چې په

دې برخه کې يې آن د خپل قام او ځان پروا هم نه ده کړې، زه يې دلته لاندې بېلګې رااخلم:

د خټکو نه يو لک خټک داخل دي
نور خټک واړه تر اوسه لا باطل دي
د مغل نمک مې وخوړ شپږ پېړۍ
ما د زرو په کې روغې کړې ببړۍ
د مغل لپاره ما تورې وهلې
پښتنو به راته کړې ډېرې ښکنځلې
پښتانه مې په زرګونه دي وژلي
په سرونو به يې خره غوايه وولشلي
(۳۱: ۳۷۹ مخ)

پايله

له شک پرته، هر کله چې په نړۍ کې يوه نوې پديده سر راښکاره کړي، په لومړيو کې ډېرې خامۍ او ستونزې له ځان سره لري؛ خو چې کله د وخت او زمان پوړونه ووهي، پرمختګ کوي او د پوخوالي درجو ته ځان رسوي. د دې ليکنې په پايله کې ويلی شم، که د خوشحال خان سواتنامې ته په معاصرو سترګيو کې وکتل شي، نو تر ډېره د معاصر يونليک ځانګړنې لري. خان په سواتنامه کې د سوات جغرافيه، اقتصاد، طبيعي منظرې، لارې ګودرې، د خلکو دودونه ...او د خپلو سترګو تول ليدلي حالات په خوږه ژبه کټ مټ نظم کړي دي چې په دې سره يې په پښتو ژبه کې د لومړۍ منظومې سفرنامې د بنسټګر مقام هم خپل کړی دی.

خوشحال د ۱۰۸٦ هـ ق کال په پنځمه مياشت کې سوات ته د پښتنو د ليدلو په موخه ځي او اووه مياشتې هلته تېروي، په دغه دوران کې د سوات او اوسېدونکو پښتنو په حالاتو پوره ځان پوهوي او وروسته ورته په ډېرې ځېرکۍ د نظم جامې وراغوندي.

خوشحال د سواتيانو اقتصادي، سياسي، جغرافياوي، فرهنګي او ادبي خواوو ته متوجه شوی او په ډېر ښه مهارت سره يې دغه ټولې خواوې چې د سفرنامې د ليکول لپاره اړينې دي ؛ هماغسې نظم کړې دي.

مأخذونه

۱. رفیع، حبیب الله. زرینې ځانګې، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبیاتو مرکز، د زیري جریده: کابل، ۱۳۶۰ لمریز کال.

۲. رشاد، عبدالشکور. پښتو سفرنامې او د هغو داستاني ځانګړتیاوې«تقریظ»، د سرمحقق مرستیال نور محمد سهیم د سر محقق علمې رتبې د ترفیع پروژه، د افغانستان د علومو اکاډمي، د ژبو او ادبیاتو مرکز: کابل، ۱۳۷۵ لمریز کال.

۳. هېوادمل، زلمی. فرهنګ ادبیات پشتو، درېیم ټوک، د چاپ او خپرونو دولتي کمېټه: کابل، ۱۳٦٦ لمریز کال.

۴. سید ي، سید نظیم. «د پښتو د کیسه ییزو ژانرونو ځانګړنې(لومړۍ برخه) »، کابل مجله، درېیمه دوره، ۱۱مه ګڼه، ۱۳۹۵ل.

۵. هاشمي، سید محی الدین. د نثري ادب ډولونه، د علومو اکاډمي د اطلاعاتو او عامه اړیکو ریاست: کابل، ۱۳۹۴ل.

٦. پورتنی اثر.

۷. هېوادمل، زلمی. ننګیالی د زمانې، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه جرمني: ۱۳۸۰ ل.

۸. خټک، خوشحال خان، سواتنامه (د عبدالحی حبیبي له سریزې او څرګندونو سره)، د افغانستان د علومو اکاډمي د ژبو او ادبیاتو مرکز:کابل، ۱۳۵۸ ل کال.

۹. خټک، افضل خان. تاریخ مرصع (د دوست محمد کامل مومند په مقابله، تصحیح او نوټونو)، یونیورسټي بک ایجنسي: پېښور، ۲۰۰٦.

۱۰. پورتنی اثر.

۱۱. خټک، خوشحال خان، سواتنامه.

۱۲. زاهد مشوانی، عبدالقیوم. پښتو ـ پښتو سیند، د افغانستان د علومو اکاډمي د پښتو څېړنو نړیوال مرکز: کابل، ۱۳۸۵ ل.

۱۳. روهي، محمد صدیق. «د خوشحال خان خټک سواتنامه د ټولنیزو اصلاحاتو هینداره»، ادبي څېړنې، دانش خپرندویه ټولنه: کابل، ۱۳۸۷ ل.

۱۴. خټک، افضل خان. تاریخ مرصع (د دوست محمد کامل مومند په مقابله، تصحیح او نوټونو)، یونیورسټي بک ایجنسي: پېښور، ۲۰۰٦.

۱۵. پورتنی اثر
۱٦. پورتنی اثر
۱۷. پورتنی اثر
۱۸. پورتنی اثر.
۱۹. خټک، خوشحال خان، سواتنامه .
۲۰. روهي، محمد صدیق. «د خوشحال خان خټک سواتنامه د ټولنیزو اصلاحاتو هینداره»، ادبي څېړنې، دانش خپرندویه ټولنه: کابل، ۱۳۸۷ ل.
۲۱. پورتنی اثر.
۲۲. تاریخ مرصع (د دوست محمد کامل مومند په مقابله، تصحیح او نوټونو)، یونیورسټي بک ایجنسي: پېښور، ۲۰۰٦.
۲۳. پورتنی اثر
۲۴. پورتنی اثر
۲۵. پورتنی اثر
۲٦. پورتنی اثر
۲۷. پورتنی اثر
۲۸. پورتنی اثر
۲۹. پورتنی اثر
۳۰. پورتنی اثر
۳۱. پورتنی اثر.